מועדים לשיחה; קריאות חדשות בחגי ישראל — החג הכפול

נפילתה של ממלכת יהודה בחרב בבל במאה השישית לפני הספירה היא הטראומה הקשה והמכוננת של תקופת המקרא. האבל הנורא עוד מוטח בנו מפסוקיה של מגילת איכה. אלפי השנים שעברו מאז לא הקהו את רושם כאבו המחריד של הנביא המקונן, שראה את תבוסת עמו ועמד על חורבות המקדש. עודנו שומעים את ייאושם של הגולים אשר עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל ישבו וגם בכו בזוכרם את ציון (תהלים קלז, א). ובכל זאת, כפי שהבטיחו שני נביאי הגלות הגדולים, ירמיהו ויחזקאל, העם עתיד היה לשוב. האימפריה הבבלית נמוגה מפני מעצמת־העל החדשה, פרס, אשר תחת שרביט שליטה הנאור כורש הורשו היהודים לחזור לארצם.

כאן פגשו במציאות של בוקה ומבולקה. העם התנתק כמעט לגמרי ממורשתו הדתית. כפי שכתב כעבור זמן נחמיה, הם לא שמרו עוד את השבת. הם נישאו לנשים נוכריות מן העמים השכנים. הם לא ידעו עוד לדבר עברית: "וּבְנֵיהֶם חֲצִי מְדַבֵּר אַשְׁדּוֹדִית וְאֵינָם מַכִּירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית וְכִלְשׁוֹן עַם וָעָם" (נחמיה יג, כד). הם החלו במלאכת בנייתו המחודשת של המקדש, אך מכשול רדף מכשול ושבי ציון פנו בינתיים לבנות את בתיהם ואת חוותיהם. המקדש הבלתי גמור היה תזכורת מוחשית למצבו הרצוץ של העם, משלוש בחינות גם יחד: המדינית, התרבותית והדתית.

אחד הנביאים שנחלצו להדליק ניצוץ של תקווה מהרמץ המתקרר של הזהות הלאומית היה זכריה. המסר שלו, המדהים בנסיבות ההן, היה שלמרות מצבו הנואש עתיד עַם הברית לא רק לקום על רגליו אלא גם להאיר לעולם. יום יבוא ו"יַחֲזִיקוּ עֲשָׂרָה אֲנָשִׁים מִכֹּל לְשֹׁנוֹת הַגּוֹיִם וְהֶחֱזִיקוּ בִּכְנַף אִישׁ יְהוּדִי לֵאמֹר, 'נֵלְכָה עִמָּכֶם כִּי שָׁמַעְנוּ אֱלֹהִים עִמָּכֶם'" (זכריה ח, כג). זכריה גם טבע סיסמה שיש בה סיכום קצרצר של ההיסטוריה היהודית כולה: "לֹא בְחַיִל וְלֹא בְכֹחַ כִּי אִם בְּרוּחִי, אָמַר ה' צְבָאוֹת" (ד, ו).

> כל הנביאים ניבאו שהעם ייענש על חטאיו אך לבסוף ישוב אל ה'. אבל הנביאים מיחזקאל והלאה, בגלות בבל ובימי שיבת ציון, שיוו למתכונת זו גוון קודר. מעתה, הדרך אל ימות המשיח לא תוכל לעבור בתהליכים ההיסטוריים הנורמליים. עטרת ישראל תחזור ליושנה, אך הדבר יקרה רק בהתערבות אלוהית בתסריט האנושי, בטלטול עז של יסודות תבל. חזיונות אחרית הימים החלו להיות מפחידים.

זכריה היה הנביא הראשון שאמר שגם לאחר שהיהודים ישובו לארצם לא יבוא לצרותיהם סוף. אומות העולם יתאגדו ויאספו מלחמה על העם היושב בציון. הקב"ה ייאלץ להתערב כדי להציל את עמו מיד צריו. הארץ תרעד. אלוהים יבקע את הר הזיתים לשניים, וישטח את כל הארץ כערבה. ירושלים לבדה תישגב, ומים יבקעו ממנה ויפרו את הארץ. אחר המאורעות הכבירים האלה, אומות העולם יודו כי יש רק אל אחד: "וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ, בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד" (יד, ט) – פסוק שכיום הוא מן המוכרים ביותר בתפילותינו.

> בתוך הנבואה הזאת כלל זכריה תחזית יוצאת דופן. ירושלים תהיה לא רק בירת ישראל, אלא מרכזו הרוחני של העולם. כל העמים ייאספו שם אחת לשנה, בסוכות:

וְהָיָה כָּל הַנּוֹתָר מִכָּל הַגּוֹיִם הַבָּאִים עַל יְרוּשָׁלָם וְעָלוּ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְמֶלֶךְ ה' צְבָאוֹת וְלָחֹג אֶת חַג הַסֻּכּוֹת. וְהָיָה אֲשֶׁר לֹא יַעֲלֶה מֵאֶת מִשְׁפְּחוֹת הָאָרֶץ אֶל יְרוּשָׁלַם לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְמֶלֶךְ ה' צְבָאוֹת – וְלֹא עֲלֵיהֶם יִהְיֶה הַגָּשֶׁם. וְאִם מִשְׁפַּחַת מִצְרַיִם לֹא תַעֲלֶה וְלֹא בָאָה וְלֹא עֲלֵיהֶם [ירד גשם]. תִּהְיֶה הַמַּגֵּפָה אֲשֶׁר יִגֹּף ה' אֶת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יַעֲלוּ לָחֹג אֶת חַג הַסֻּכּוֹת. זֹאת תִּהְיֶה חַטַּאת מִצְרַיִם וְחַטַּאת כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יַעֲלוּ לָחֹג אֶת חַג הַסֻּכּוֹת (יד, טז-יט).

> הנבואה הזו, אין דומה לה בתנ"ך כולו: נבואה האומרת שחג יהודי יהיה יום אחד חג גלובלי שכל האומות מקיימות. שלושת הרגלים היו חלק מהמורשת הייחודית של עם ישראל, לא אחת האמיתות האוניברסליות שלו. אלה הם חגים לאומיים שעניינם ארץ ישראל ועונות השנה שלה, כמו גם זיכרון האירועים המעצבים בהיסטוריה היהודית: יציאת מצרים, מתן תורה, ובמקרה של סוכות ארבעים שנות הנדודים במדבר בלי בית קבע. כאשר זכריה מדבר על סוכות כעל חג לעמים כולם, הוא משמיע אפוא טענה חסרת תקדים.

> מה הביא אותו לידי כך? לעבודת המקדש בחג הסוכות יש תכונה ייחודית שאולי נתנה לזכריה את ההשראה. בחג האחר בן שבעת הימים, פסח, הקורבנות היו זהים בכל הימים, אך לא כן בסוכות. ביום הראשון היו מקריבים שלושה־עשר פרים, בשני שנים־עשר, וכך פוחת והולך עד היום השביעי, שבו הוקרבו שבעה פרים: בסך הכול, שבעים פרים בשבעת הימים (במדבר כט, יב-לד). המספר שבעים בתורה נקשר במספר האומות שהאנושות נחלקת להן, על פי פרק י בספר בראשית. חז"ל למדו מכאן ששבעים הפרים מוקרבים בשמה של האנושות כולה.11סוכה נה ע"ב. ואם כך, זכריה ביטא רעיון שכבר נרמז בתורה.

> מכאן – פרדוקס. סוכות הוא האוניברסלי בחגים, היחיד שכל העמים עתידים לחגוג. כפי שזכריה מבהיר, הדבר קשור בזיקתו של סוכות לגשם; ואכן, הצורך בגשם אינו ייחודי ליהודים. כל הארצות, בעיקר במזרח התיכון, זקוקות לו. אך בה בשעה, סוכות הוא גם הפרטיקולרי בחגים. אין עוד עם שעשה לו לסמל לא מבצר ולא ארמון ולא שער ניצחון, אלא סוכת עראי. אין עוד עם שנולד לא בארצו אלא במדבר. סוכות מצטייר כייחודי מאין כמוהו, חג המדגיש את שונותו של עם ישראל אשר מבטחו היחיד הוא כנפי השכינה.

> יש לסוכות תכונות חריגות נוספות. בפרק טז בספר דברים, העוסק בשלושת הרגלים, השמחה אינה נזכרת בקשר לפסח. היא מצוינת פעם אחת בנוגע לשבועות – ופעמיים בהקשר של סוכות:

וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ . שִׁבְעַת יָמִים תָּחֹג לַה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה', כִּי יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל תְּבוּאָתְךָ וּבְכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ; וְהָיִיתָ אַךְ שָׂמֵחַ (דברים טז, יד-טו).

מכאן בא תיאורו של סוכות כ"זמן שמחתנו". אך מדוע שמחה כפולה?

אם נעבור לעיין בפרשת המועדים בפרק כג בספר ויקרא, נמצא כי לסוכות חריגות נוספת. לא סמל עיקרי אחד מכונן אותו, אלא שניים. הראשון הוא מצוות ארבעת המינים:

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים וַעֲנַף עֵץ עָבֹת וְעַרְבֵי נָחַל, וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים (ויקרא כג, מ).

המצווה השנייה שונה לגמרי:

בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים; כָּל הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַּסֻּכֹּת, לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם. אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם (שם, מב-מג).

מצווה זו – לצאת מהבתים ולגור במשכן עראי – היא שנתנה לחג הזה את שמו.

אין עוד חג בעל סמליות כפולה. רק סוכות הוא כזה. וסמיכותם של שני הסמלים מתמיהה. מצוות ארבעת המינים ומצוות הישיבה בסוכה לא רק שונות באופיין; במובן מסוים הן אפילו מתנגשות. ארבעת המינים קשורים לארץ ישראל. הסוכה היא ההפך: היא מזכרת מיציאת מצרים, מהגלות, מהמדבר השומם. ההתנגשות היא גם במובן המעשי. ארבעת המינים הם לדברי חז"ל ביטוי לתפילתנו לגשם.12תענית ב ע"ב. חכמינו אף אמרו שקצבת הגשמים של השנה נקבעת ביום הראשון של סוכות.13משנה, ראש השנה א, ב. לעומת זאת, המצווה לשבת בסוכה תחת תקרה רעועה עשוית עלים מניחה היעדר גשם. אם יורד בסוכות גשם חזק דיו לקלקל את האוכל שעל השולחן, אנו פטורים מהישיבה בסוכה (למעט בלילה הראשון של החג).14משנה, סוכה ב, ט.

מכל אלה נוצר הרושם שסוכות הוא בעצם שני חגים ולא אחד. ואכן כזה הוא, ובכך נעוצה הייחודיות שלו. מועדי ישראל, אף כי הם נמנים בדרך כלל ברשימה אחת, מבטאים שני מעגלי זמן נבדלים למדי. האחד הוא המעגל השנתי של שלושת הרגלים פסח, שבועות וסוכות. הם מספרים את הסיפור המיוחד של הזהות וההיסטוריה היהודית: יציאת מצרים, מעמד הר סיני והמסע הארוך במדבר. כשאנו מציינים אותם, אנו שבים ומכוננים את הדברים העושים את עמנו לעם המסוים שהינו. החלק המרכזי בתפילת העמידה בשלושת הרגלים מתחיל בהצהרה הקלסית של הפרטיקולריות היהודית: "אתה בחרתנו מכל העמים".

וישנו המעגל השני, מעגל חגי החודש השביעי - ראש השנה, יום כיפור וסוכות. כשם שהיום השביעי בשבוע, שבת, הוא "זכר למעשה בראשית", כך גם החודש השביעי בשנה. "היום הרת עולם", אנו אומרים בתפילת ראש השנה. וכשהדברים אמורים בבריאה, הם אמורים על כל היצורים, לאו דווקא על עם ישראל. כדברי המשנה, "כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון".15משנה, ראש השנה א, ב. כל האנושות עומדת לדין. לשון התפילות בימים נוראים אוניברסלית יותר במידה ניכרת מלשון יתר התפילות. החלק המרכזי בתפילת העמידה מתחיל בדיבור לא על עם ישראל, העם הנבחר, אלא על כל בני האדם: "ובכן תן פחדך... על כל מה שבראת". ראש השנה ויום כיפור מציינים את ריבונותו של אלוהים על כל העולם. אנחנו חושבים בהם על המצב האנושי, לא רק על המצב היהודי.

שני המעגלים משקפים שני היבטים שונים למדי של אלוהים ביחסו אל העולם: בורא – וגואל. את פעולתו כבורא אנו רואים בטבע. את פעולתו כגואל – בעדשת ההיסטוריה. כבורא, אלוהים הוא אוניברסלי. כל בני האדם נבראו בצלמו וכדמותו. כולם קשורים עמו בברית של סולידריות אנושית שהוא כרת לאחר המבול עם נח, ובאמצעותו עם כל האנושות. אנחנו אזרחיו של עולם שהאל הוא ריבונו. לעומת זאת, אלוהים כגואל הוא פרטיקולרי. יהיו אשר יהיו יחסיו עם עמים אחרים (ויחסים כאלה ישנם, והנביאים עומדים על כך), עם ישראל מכיר אותו דרך מעשי ההצלה שעשה לאבותיו: יציאת מצרים, מעמד הר סיני והמסע לארץ המובטחת.

מכאן מובן מה מייחד את סוכות. זהו החג היחיד המשתייך לשני המעגלים. הוא שייך למעגל המועדים ההיסטוריים, פסח שבועות וסוכות, מעגל שנה המתחיל בחודש ניסן, חודש היציאה ממצרים, החודש שבו החלה ההיסטוריה הלאומית שלנו. אך הוא שייך גם למעגל החודש השביעי, שעניינו הבריאה והטבע: ראש השנה, יום כיפור וסוכות. שנת הטבע מתחילה בראש השנה, יום השנה לבריאת העולם. זו הסיבה לכפל השמחה בחג הזה – ולכפל הסמליות שבו.

ארבעת המינים מגלמים את האוניברסלי שבחג הסוכות. עניינם הוא הטבע. מצוות ארבעת המינים היא היחידה הנעשית בחפצים טבעיים: לולב, אתרוג, וענפי הדס וערבה. הם מסמלים את תלותו של האדם בטבע ואת הזדקקותו של הטבע לגשם. על כן ניבא זכריה שכאשר כל העמים יכירו בה' הם יתקבצו בחודש השביעי, בחג הסוכות, להתפלל על הגשם. הסוכה, לעומת זאת, אינה קשורה לגשם. היא נוגעת להיסטוריה, ולמייחד את ההיסטוריה היהודית. עם ישראל חווה גלות פעם אחר פעם. לעיתים תכופות מדי ידעו היהודים שהם חיים במגורי עראי. ההיסטוריה היהודית הייתה, בנתחים ארוכים מאוד ממנה, מסע במדבריות הזמן.

יש עוד דבר מה בסוכות, משותף לארבעת המינים ולסוכה, המצביע על הכפילות הזאת. ארבעת המינים הם תוצרים בלתי מעובדים של הטבע. גם הסכך של הסוכה חייב להיות עשוי חומרים שגדלו בטבע ואומנם נותקו ממקום גידולם אך לא עובדו לכדי כלים המקבלים טומאה.16משנה, סוכה א, ד. ארבעת המינים והסכך מייצגים יחד את הגבול שבין טבע לתרבות, את מה שהאנתרופולוג קלוד לוי־שטראוס כינה "הנא" ו"המבושל". הטבע הוא אוניברסלי. התרבות לא. שוב אנו מרגישים במתח בין האנושיות המשותפת לכולנו לבין הייחודיות הדתית שלנו, בין מה שעושה אותנו זהים למה שעושה אותנו שונים.

יותר מכל חג אחר מייצג סוכות את טבעה הדואלי של אמונת ישראל. אנו מאמינים באוניברסליות של אלוהים, אך גם בפרטיקולריות של ההיסטוריה היהודית והזהות היהודית. כל העמים צריכים גשם. אנחנו חלק מהטבע. כולנו תלויים באקולוגיה המורכבת של העולם שנברא. על כולנו מאיימים שינוי האקלים, ההתחממות הגלובלית, הרס יערות הגשם, ניצול־היתר של מקורות האנרגיה שאינה מתחדשת, והכחדתם הנרחבת של מינים. אבל כל עם שונה מן היתר. אנחנו, כיהודים, יורשיה של היסטוריה שאינה דומה לזו של שום עם אחר. זו היסטוריה של עם קטן, פגיע, שספג תבוסות והגליות ובכל זאת הוא שורד ואף חוגג.

סוכות מייצג בכך את המתח הטמון בלב היהדות, בדרך שאין כמותה בשום דת אחרת. אלוהי ישראל הוא אלוהי כל האנושות. אבל דת ישראל איננה דתה של האנושות כולה והיא לא תהיה כזו. אפילו בימות המשיח, אומר לנו זכריה, העמים יחגגו עם עם ישראל רק את חג הסוכות, ולא חגים אחרים – אף כי ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.

זוהי אחת האמיתות החשובות ביותר שהיהדות מציעה לעולם: האנושות עשויה מקווי הדמיון ומקווי השוני שביניהם. ההבדלים בינינו מעצבים את זהותנו, ואילו הדברים המשותפים לכולנו מאחדים אותנו כבני אדם. איננו שונים לגמרי – ואיננו לגמרי זהים. לו היינו שונים עד היסוד, לא היינו יכולים לקיים בינינו תקשורת. אבל לו היינו זהים לגמרי, לא היה לנו מה לומר זה לזה. להבדלים בינינו יש משמעות; אך כך גם לעובדה שלמרות ההבדלים הדתיים בינינו האנושיות משותפת לנו. סוכות הוא אפוא חג של כפל שמחה: על שאנו חלק מהעם הזה, וגם על כך שאנו שותפים לגורלה האוניברסלי של האנושות.